

UNIVERSITATEA “BABEȘ-BOLYAI” CLUJ -NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

TEZĂ DE DOCTORAT

Imaginea evreilor din Maramureș în memoria colectivă

Rezumat

Conducător științific

Prof. Univ. Dr. Doru Radosav

Doctorand

Aura Maria Comănescu (căs. Pinte)

Cluj Napoca

-2013-

I. Cuprins

Cap. 1. Obiectul cercetării și metodologia.....	p. 1
1. De ce evrei?.....	1
2. De ce istorie orală?.....	5
3. De ce imagine în memoria colectivă?.....	18
a) Simbolul.....	21
b) Imaginea.....	22
c) Imaginile de sine-autoimaginile.....	23
d) Imaginea celui alt.....	24
e) Mentalitatea.....	25
f) Stereotipurile.....	26
g) Mitul.....	26
4. De ce județul actual Maramureș?.....	29
Cap. 2. Evoluția prezenței evreiești în Maramureș; Comunități.....	32
1. Scurt istoric.....	32
2. Comunitatea evreiască- grup social.....	39
3. Evreii din mediul urban.....	44
4. Evreii din mediul rural.....	47
5. Așezarea evreilor.....	48
Cap. 3. Instituții evreiești.....	52
1. Rabinatul.....	52
2. Sinagoga.....	59
3. Baia rituală – Mikva.....	68
4. Măcelăria rituală.....	73
5. Instituții de școlarizare religioasă.....	79
a) Heder.....	79
b) Yeshiva.....	83
6. Judecata.....	86
7. Hevra Kadisha.....	89
8. Alte instituții.....	92
Cap. 4. Înfățișarea evreilor.....	93
1. Trăsături fizice.....	93
2. Port.....	99

3. Miros specific.....	105
Cap. 5. Viața de zi cu zi.....	109
1. Evrei săraci.....	109
2. Evrei bogați.....	113
3. Viața în familie.....	116
4. Case evreiești.....	118
5. Timp liber.....	122
6. Limbă maternă.....	126
Cap. 6. Alimentație.....	129
1. Legile Kashrutului.....	129
2. Reguli în bucătărie.....	136
3. Mâncare evreiască.....	139
4. Încălțări ale Legilor Kashrutului.....	145
Cap. 7. Sărbători și evenimente majore ale vieții.....	148
1. Sărbători religioase.....	149
a) Șabatul.....	149
b) Yom Kippur	153
c) Pesah-Păștele.....	154
d) Purim.....	158
e) Sucot.....	160
f) Rosh Hashana.....	162
g) Hanuka.....	163
h) Simhat Tora.....	165
2. Evenimente majore ale vieții.....	166
1. Botezul.....	167
2. Bar Mitzvah.....	168
3. Nunta.....	170
4. Moarte și înmormântare.....	172
Cap. 8. Relații interetnice.....	178
1. Influențe iconice.....	180
2. Influențe din zona politicului, intelectualilor.....	181
3. Modele de conviețuire.....	186
a) <i>Shabesgoyim</i>	186

b) “Noi am trăit acolo ca frați” vs. “N-o fo’ bine cu jizii, bine că i-o dus”.....	190
c) Antisemitism.....	193
-Motivele antisemitismului din punctul de vedere al evreilor.....	196
d) Relații între femei evreice și creștine.....	199
e) Copii evrei și copii creștini.....	200
• Școala obligatorie de stat.....	202
• Școala de meserii sau ucenicie.....	209
f) Paștele creștinilor.....	213
g) Atitudinea evreilor față de religia creștină.....	216
Cap. 9. Ocupațiile evreilor.....	218
1. Evrei comercianți, intermediari, sfătuitori.....	221
2. Evrei meseriași.....	233
3. Evrei mari întreprinzători, industriași, transportatori, mineri.....	236
4. Evrei intelectuali: medici, avocați.....	241
5. Evrei agricultori.....	242
6. Evrei artiști.....	250
7. Evreice moașe.....	254
Cap. 10. Strategii matrimoniale.....	255
1. Până la deportare.....	255
2. După deportare.....	263
Cap. 11. Condiția femeii în Iudaism.....	266
1. Evoluția în vârstă a evreicelor.....	269
2. Femeia gospodină, mamă.....	274
3. Femeia virtuoașă/Femeia nevirtuoasă.....	280
4. Maria, prototipul femeii evreice.....	284
Cap. 12. Practici magice.....	288
Cap. 13. Sionism.....	297
Cap. 14. “Epoca Holocaustului”.....	305
1. Anul 1940.....	305
2. Munca obștească.....	310
3. Deportarea propriu-zisă.....	312
a) “Motivele” deportării.....	313

b) Presimțiri, informații.....	316
c) Desfășurarea acțiunii.....	318
d) Evreii care s-au sustras deportării.....	324
• ascunși.....	325
• botezuri și căsătorii.....	330
e) Între ajutor și jaf.....	330
f) Întoarcerea acasă.....	334
g) Unde a fost Dumnezeu?.....	341
h) “Vinovăția” supraviețuitorilor.....	344
i) Pedepsirea vinovaților.....	345
Cap. 15. Evreii din Maramureș după Holocaust.....	347
1. Perioada comunistă.....	347
a) Evreii comuniști.....	348
b) Aliyah.....	357
• motivele emigrării.....	362
• procedurile ce preced plecarea.....	365
c) Viața evreilor în comunism.....	368
d) Relații interetnice în perioada comunistă.....	370
e) Viața religioasă în comunism.....	373
• respectarea comandamentelor.....	373
• educație religioasă.....	377
• degradarea clădirilor evreiești.....	378
2. Revoluția din 1989.....	381
3. Democrația.....	382
Cap. 16. Concluzii.....	389
Bibliografie.....	399
Anexă – Harta suprapusă a județului Maramureș interbelic și a celui actual	

II. Cuvinte cheie: evrei, imagine, memorie colectivă, comunitate, Iudaism, perioada interbelică, comunism, relații interetnice, viață privată, strategii matrimoniale, Holocaust, Sionism, Maramureș.

III. Rezumat

Cercetarea de istorie orală bazată pe interviuri cu români, evrei, maghiari, ucrainieni, martori și participanți activi ai relațiilor interetnice din actualul județ Maramureș a scos la iveală detalii deosebit de interesante, unele inedite, în legătură cu mentalitatea diferitelor grupuri sociale (diferențiate în funcție de proveniența rurală sau urbană, nivelul de educație, influențe sociale, religioase, politice), precum și evoluția în timp a acestei mentalități, cu privire la imaginea evreilor, grup odinioară numeros, cu caracteristici speciale, care a marcat viața populației din localitățile în care a trăit. Din poveștile de viață a 71 de persoane s-a conturat atât imaginea evreilor din Maramureș, dar și amănunte ale vieții de zi cu zi, ale relațiilor evreilor cu creștinii, începând de pe băncile școlii, ca vecini și prieteni sau în afaceri.

Un prim capitol a fost rezervat **Obiectului cercetării și metodologiei**, având în vedere că Istoria Orală reprezintă o ramură relativ nouă în cadrul Istoriei, deși în ultima vreme apare tot mai pregnant rolul martorilor participanți la evenimentele istoriei recente, iar dezvoltarea tehnologiei permite captarea și păstrarea acestor mărturii prin înregistrări audio și video ce pot fi consultate și folosite ori de câte ori este nevoie, chiar și dacă între timp martorii au încetat din viață. Evenimente majore din istorie ce nu pot fi probate cu documente (pe care istoricii pozitiviști le considerau singurele credibile), își găsesc uneori exclusiv izvoarele în mărturisirile participanților. Am considerat necesar de explicat termenii din titlul tezei, cu implicațiile lor ascunse sau științifice (*evrei, istorie orală, imagine în memoria colectivă și județul actual Maramureș*), precum și de realizat o sondare a noțiunilor ce țin de imagologia istorică și imaginar (*simbolul, imaginea, imaginea de sine-autoimaginile, imaginea celuilalt, mentalitatea, stereotipurile, mitul*), de la care pornește întregul demers și în care se descompun și se explicitează mărturiile.

În **Cap. 2** am trecut în revistă **Evoluția prezenței evreiești în Maramureș**, cu un scurt istoric de la primele dovezi din antichitate legate de comercianții ce au însoțit trupele romane în Dacia, continuând cu valurile succesive de migrații ale evreilor provocate de măsurile politice ale marilor puteri vecine sau atracția unor zone cu potențial comercial și agricol și o legislație favorabilă care au dus la alegerea Maramureșului drept punct terminus al refugiaților evrei. O analiză din punct de vedere sociologic a comunității evreiești s-a impus a fi făcută, având în vedere caracteristicile deosebite ale acestui grup social - relativ închis - și evoluția în timp a trăsăturilor sale religioase, organizatorice, identitare. Numărul

evreilor ce trăiau în mediul urban și în mediul rural, așa cum reiese din Recensămintele antebelice și interbelice a fost comparat cu aprecierile martorilor care, deși nu redau cifre sau procente bine stabilite, oferă prin descrierile plastice o imagine grăitoare asupra membrilor comunităților evreiești alături de care conviețuiau. În finalul capitolului, pe baza mărturiilor și a lucrărilor științifice din perioada interbelică (geografie, istorie, sociologie, folclor) am încercat să redăm momentele **așezării evreilor** în localitățile maramureșene.

Deoarece una dintre trăsăturile esențiale ale comunităților evreiești a fost organizarea instituțională ale cărei baze erau puse din primul moment al așezării unui grup într-o localitate, am considerat necesar a descrie aceste **instituții** în **Cap. 3**. Cu ajutorul bibliografiei și a amintirilor creștinilor și evreilor am realizat descrieri ale **Rabinatului, Sinagogii, Băii rituale, Măcelăriei rituale, Instituțiilor de școlarizare (Heder, Yeshiva), Judecății**, Instituției de întrajutorare și a problemelor legate de înmormântare și cimitir, **Hevra Kadisha**, sau a **Gamila Theset**, legată de problema traiului în general. Deși situate într-un teritoriu relativ extins, al actualului județ Maramureș, diferențele puteau consta în numărul membrilor fiecăreia, în interesul acestora de a se implica precum și în capacitatea financiară sau disponibilitatea de a se implica în crearea de instituții, dar regulile generale după care se ghidau erau identice, rezultatul contribuțiilor în timp a înțelepților rabini. O instituție putea fi bogată sau săracă, la țară sau într-un mare oraș, însă era constituită după aceleași precepte și datorită legăturilor cu alte comunități, conducătorii acestor instituții își puteau corecta abaterile și chiar reușeau uneori să se afirme pe plan internațional dacă demonstau calități deosebite, deși existau clanuri ale unor familii puternice ce își impuneau și păstrau timp îndelungat influența asupra unei localități sau chiar zone (familia Teitelbaum de exemplu).

Deși astăzi pare un subiect lipsit de însemnătate astăzi, în condițiile în care caracteristicile fizice, genetice s-au aplatizat în timp odată cu căsătoriile mixte, iar conformarea la tendințele modei momentului reprezintă o regulă generală pe care o aplică și evreii care au rămas în Maramureș, una din cele mai vizibile caracteristici interbelice ale evreilor o reprezintă **înfățișarea lor**, studiată în **Cap. 4**. În cele trei subcapitole, am analizat trăsăturile fizice ale evreilor cu o scurtă introducere în studiile cercetătorului evreu Joseph Jacobs (1854-1916) realizate în scopul demonstrării “purității rasei evreilor” ce concluziona că observațiile și măsurătorile realizate asupra eșantionului studiat relevă faptul că înfățișarea unui tânăr evreu londonez de la începutul secolului XX este apropiată cu reprezentările lui Samuel sau a tânărului David din basorelieful asirian datat din anul 701 înaintea erei creștine. În comparație, în interviuri au apărut mai puține detalii legate de aceste trăsături genetice, precizându-se mai ales unele excepții (fete deosebit de frumoase, sau indivizi roșcovani),

accentuându-se asupra lipsei bronzului natural, semn de sănătate și de hărnicie la sate. Mult mai consistente sunt descrierile asupra portului specific evreiesc tratat în al doilea subcapitol, atât al bărbaților cât și al femeilor. Un alt subcapitol, inițial neprevăzut, a fost introdus ulterior, când în interviurile făcute în zonele rurale au apărut referiri la “mirosul specific” al evreilor, stereotip prezent și în cultura română și analizat de Andrei Oișteanu¹.

Cap. 5. Viața de zi cu zi a evreilor din Maramureș a fost necesar în scopul înțelegerii comportamentului în comunitate și în afara ei, cu delimitările inerente între **evreii săraci și evreii bogați**, cu o scurtă introducere în **viața de familie** și specificitatea **caselor evreiești** construite după nevoile locuitorilor lor. **Timpul liber** și limitările religioase mai severe specifice Iudaismului, pe fondul unor transformări sociale din perioada interbelică odată cu evoluțiile tehnicii au fost descrise într-un subcapitol diferit. Limba maternă a evreilor din Maramureș reprezintă o altă problemă specifică acestei zone de graniță care s-a aflat de-a lungul timpului sub stăpâniri diferite, iar evreii, prin prisma ocupațiilor și a situației lor incerte au fost nevoiți să se adapteze în continuu, ajungându-se ca într-o singură familie fiecare generație să vorbească altă limbă: “în multe familii evreiești din Transilvania bunicii vorbesc nemțește, părinții ungurește, iar copiii românește.”²

Specificul unei familii evreiești este întregit de **alimentație**, element deosebit de important impus de restricțiile religioase dar care reprezenta și un semn al identității etnice, tratat în **Cap. 6**. După o succintă prezentare a Legilor Kashrutului, care prezintă cu atât mai mare importanță cu cât sunt cuprinse în Cartea Sfântă de căpătâi, Biblia, am considerat interesant să prezentăm concluziile unor studii mai recente, bazate pe lingvistică comparată și arheologie care încearcă să explice motivul introducerii unor asemenea legi stricte în alimentație, precum și motivațiile pe care ni le-au dat intervievații evrei. Am cercetat apoi, din amintirile evreilor și observațiile creștinilor aplicarea acestor **reguli în bucătărie**, cu exemplificări ale felurilor de **mâncare evreiască** de zi cu zi sau cu ocazia unor sărbători. Am redat și **încălcări ale Legilor Kashrutului**, care au devenit din excepție în perioada interbelică - regulă generală astăzi.

Având o religie esențial diferită, cu sărbători și tradiții ce nu se asemănau cu cele ale creștinilor, am descris și comentat manifestările evreilor cu ocazia acestor sărbători (***Șabat, Yom Kippur, Pesah, Purim, Sucot, Rosh Hashana, Hanuka, Simhat Tora***) precum și a evenimentelor importante din viața individului (***botez, Bar mitzvah, Nuntă, Înfirmare***),

¹ Andrei Oișteanu, *Imaginea evreilor în cultura română*, București, Editura Humanitas, 2001

² R.K. Dare se seamă (recenzie) asupra vol. Schuster, Hans, *Die Judenfrage in Rumänien*, Leipzig, Meiner Verlag, 1939, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, nr. VIII, 1939-1942, Sibiu, Tipografia “Cartea Românească din Cluj”, 1942, p. 428, accesat pe www.dacoromanica.ro

atât din punctul de vedere al evreilor care au trăit odinioară în comunitățile largi de dinaintea Holocaustului, cât și a creștinilor observatori. În subcapitolul **Evenimente majore ale vieții** am urmărit asemănări și deosebiri în credințele și ritualurile evreiești și cele creștinești, precum și diferitele moduri de percepere ale acestora din prisma creștinilor. Uneori discreția acestor manifestări au determinat diverse interpretări ce s-au transformat în timp în stereotipuri (“morții înmormântați în picioare, cu 9 coți de pânză”) sau tradiții strict respectate în vechime care au dispărut și care astăzi reprezintă necunoscute chiar și pentru unii evrei mai tineri (tunderea părului după nuntă la femei).

Deoarece viața evreilor constituia un neîntrerupt șir de relații cu creștinii este necesară o analiză a **relațiilor interetnice**, examinând atât influențele iconice, din bisericile vechi de lemn maramureșene, cât și cele din zona politicului și a intelectualilor în perioada interbelică care au cunoscut o exacerbare dramatică până în preajma Holocaustului. Am descris diferitele modele de conviețuire din localitățile cu populație evreiască, de la *Shabesgoyim* (ajutorul dat sâmbăta), *relațiile dintre copii creștini și copii evrei la școală* sau în timpul liber, *relațiile dintre femei evreice și creștine*, izbucnirile de *antisemitism*, ce aveau loc mai ales cu ocazia *Paștelui creștinesc* și *atitudinea evreilor față de religia creștină* sunt subcapitole în care am analizat informațiile din interviurile cu evrei și creștini și în care se regăsește o diversitate de opinii în funcție de experiențele individuale, de zona de proveniență, de deschiderea și înțelegerea fiecăruia dintre intervievați.

Una dintre caracteristicile defnitorii ale evreilor maramureșeni a constituit-o diversitatea **ocupațiilor** acestora, care pe lângă meseriile specifice, de comercianți și intermediari de vânzări și servicii, precum și cele de meseriași, medici, avocați au dovedit deschidere către îndeletnicirile de agricultori sau chiar de mineri. Este analizată această predispoziție către astfel de meserii care în unele zone sau momente din istorie le-au fost interzise (nu puteau cumpăra terenuri, nu aveau acces în localitățile minerești), dar care în Maramureș au putut fi exercitate, constituind și motivul stabilirii evreilor în zonă. Criticat de creștini, modul de a dobândi proprietăți constituie unul dintre subiectele de discuție cele mai aprige de-a lungul timpului, care suscită interes și astăzi.

Alte comunități etnice prezente în Maramureș precum cea ucrainiană sau cea maghiară au avut tendința de a evita căsătoriile mixte, însă în sânul comunității evreiești exista interdicția absolută de amestec a sângelui cu alte neamuri, impusă în **Deuteronom 7:1-4. Capitolul 10** este dedicat **Strategiilor matrimoniale** din comunitățile evreiești, de dinainte și de după deportare. În perioada interbelică membrii comunităților evreiești care nu respectau această poruncă erau considerați morți pentru comunitate și pentru familia

lor, care purta efectiv doliu ca după o persoană decedată. Din aceste motive, sunt puține încălcările până la deportare. Deși erau posibile unele povești de dragoste, înșiși tinerii evrei implicați erau conștienți de consecințe și nu îndrăzneau să le provoace familiilor lor o astfel de durere, renunțând la timp și căsătorindu-se de cele mai multe ori cu parteneri aleși de familie și de comunitate, sau chiar de către o persoană specializată în asemenea uniuni, numită *shadchan* (pețitor; -oare). Se spune chiar că o căsătorie în comunitatea evreiască ținea mai mult de afacere decât de dragoste. Holocaustul a însemnat și din acest punct de vedere un punct de cotitură pentru comunitățile evreiești maramureșene. Numărul redus al tinerilor întorși, credința zdruncinată în Dumnezeu și tendințele tot mai pronunțate în perioada comunistă de a alcătui familii eterogene, având în vedere și faptul că de cele mai multe ori căsătoria se încheia doar la Starea Civilă, au constituit motive pentru care majoritatea familiilor evreilor care mai trăiesc în Maramureș sunt mixte sau urmașii lor s-au angajat în astfel de căsătorii.

Deoarece femeia evreică este luată în discuție mai ales ca fiind un “fruct oprit”, o prezență exotică în rândul femeilor nevirtuoase, am considerat necesar demersul de a dezvălui în **Cap. 11. Condiția femeii în Iudaism**, cu ajutorul mărturiilor și studiilor de gen, traiectul evoluției în vârstă a evreicelor, precum și ilustrarea unor chipuri de **evreice gospodine, mame**, cu bune și cu rele, așa cum au fost percepute de evrei și de creștini; a antinomiei **femeie virtuoaasă/femeie nevirtuoasă**; dar și o analiză comparativă a vieții acestor femei cu cea a **Mariei, prototipul femeii evreice**, despre care unii creștini uită că a fost crescută și că L-a crescut la rându-I pe Iisus respectând preceptele Iudaismului.

Un alt subiect inițial neprevăzut, dar care s-a impus în urma discuțiilor cu intervievații a dus la nașterea unui capitol distinct, **Cap. 12. Practici magice** în care am considerat necesar ilustrarea unui scurt istoric al acuzelor aduse evreilor începând din Evul Mediu cu privire la ritualuri sângeroase, precum și explicarea existenței și transmiterii unor astfel de credințe până în prezent, mai ales în mediul rural. Am inclus aici referirile la secvențe iconocide la care se bănuia că s-ar deda evreii în Sinagogă, cea a ”evreului care aduce ploaia” sau a nenorocirilor ce se abăteau asupra creștinilor care distrugeau cimitire evreiești sau sinagogi.

În **Cap. 13. Sionism** am încercat să surprindem intensitatea și mecanismele unei mișcări masive de pregătire a emigrării evreilor în Țara Promisă, *Alyah*, fiind prevăzută în cele 613 porunci. De la primele manifestări privite cu neîncredere de conducătorii religioși

din Maramureș, sionismul fiind considerat “periculos și distructiv pentru religia noastră”³ așa cum reiese din comunicatul întocmit în urma întâlnirii sinodale a rabinilor șefi de la Dej, în 1920, idee preluată de comunitățile evreiești care la început azvârleau cu ouă în “profeții” sioniști, dar ulterior, se produce o reconsiderare a mișcării, care în orașele mari precum Sighetul și Baia Mare cunoaște o impresionantă răspândire. Deși în mare măsură participarea la asociațiile sioniste reprezenta mai mult un mod de socializare, în special în rândul tinerilor, care participau atât la discuții cât și la cursuri efective de gospodărie, agricultură în scopul pregătirii pentru viața din Palestina, proporția persoanelor emigrate a fost destul de redusă, în comparație cu numărul participanților. Dar majoritatea priveau probabil *Alyah* ca pe un eveniment mai îndepărtat și preferau să se pregătească intens pentru aceasta, rămânând în țară până când nu au mai putut să-și urmeze visul.

Deși nu am urmărit studierea Holocaustului, momentele premergătoare acestuia au fost cuprinse în **Cap. 14. “Epoca Holocaustului”**⁴. Considerăm că această epocă începe din primele momente în care evreii intră sub imperiul fricii (insinuată gradual: neliniște, tensiune, îngrijorare, panică, isterie, teroare), care determină și însoțește toată această perioadă. Deși manifestări antisemite au existat și înainte, cei mai mulți martori consideră **anul 1940** și anexarea Ardealului de Nord la Ungaria ca fiind momentul determinant al înrăutățirii relațiilor interetnice în Maramureș. La scurt timp, a fost introdusă **munca obștească**, prima formă de exterminare lentă și chinuitoare a evreilor apti de muncă, urmând ca **deportarea propriu-zisă** să golească satele maramureșene de evrei. Am analizat “motivele” deportării rămase în memoria martorilor acelor evenimente – de la pedeapsa pentru deicid, și invidia pentru inteligența dovedită în afaceri, la simplul fapt de a fi țapi ispășitori și sacrificați de Hitler-. Am trecut în revistă **presimțirile, informațiile** pe care le-au avut deportații, precum și sentimentele, imaginile cu care au rămas trăitorii acelor evenimente, participanți sau observatori, cazuri în care cu ajutorul creștinilor **evreii s-au sustras deportării**, fiind ascunși, prin botezuri sau căsătorii, dar și extremele manifestărilor vecinilor, cunoscuților creștini, **între ajutor și jaf**. Am reluat descrierea din momentul înapoierii acasă a celor mai “norocoși” și rezistenți dintre deportați. Am lăsat deoparte, în mod intenționat, intervalul dintre urcarea în vagoanele pentru vite ce aveau ca destinație lagărele de concentrare și exterminare, deoarece această perioadă scurtă la nivel istoric, dar deosebit de intensă constituie un subiect de sine stătător în cercetările de istorie orală.

³ Ioan J. Popescu, *O istorie a evreilor din Sighet*, Sighetul Marmației, Editura Echim, 2009, p. 90

⁴ Titlu preluat de la Ladislau Gyemant, în vol. *Evreii din Transilvania*

Am perceput Holocaustul ca pe o gaură neagră, obiectul astronomic ce apare în urma exploziei unei stele de mari dimensiuni, ajunsă la sfârșitul vieții, pentru că Holocaustul a constituit momentul colapsului unor comunități ce își găsiseră locul, cu bune și rele în mijlocul unei populații eterogene, mai ales în zona de graniță a Maramureșului. Deși au existat supraviețuitori, aceștia, marcați fizic și psihic nu au mai putut relua viața din momentul în care au plecat decât cu eforturi deosebite, dar niciodată ea nu a mai fost la fel.

Primirea lor de către creștini, reintegrarea în localitățile din care au lipsit câțiva ani precum și interpretările creștinilor și ale evreilor înșiși asupra ceea ce s-a întâmplat în lagărele de concentrare (*Unde a fost Dumnezeu? “Vinovăția” supraviețuitorilor*) precum și *pedepsirea vinovaților* – efectivă sau ca urmare a blestemelor – reprezintă câteva subpuncte ale acestui vast capitol în care am încercat să lămurim unele mecanisme psihologice care au contribuit și la ele la conturarea unei imagini a evreilor în memoria colectivă.

Capitolul final este dedicat cercetării modului în care au traversat **evreii din Maramureș perioada de după Holocaust**, până la momentul realizării interviurilor. *Perioada comunistă* a început sub semnul unui entuziasm general al evreilor ce după multă vreme se vedeau egali în drepturi cu populația majoritară, ba chiar sunt percepuți de către istorici și de mase ca principali promotori ai ideologiei comuniste în România. A continuat cu emigrarea în masă a evreilor, sprijinită interesat de către statul român, care, așa cum demonstrează Radu Ioanid⁵ primea pentru fiecare evreu o sumă de bani (între 4 000 și 6 000 de dolari de persoană). Am încercat să aflăm de la evreii intervievați motivele pentru care au rămas în România, respectiv pentru cei care au emigrat, motivele plecării. Cu doi dintre evreii care au reușit să plece în Israel în 1979, respectiv în 1980, am încercat să redăm în paralel descrierea procedurilor ce precedau plecarea, evadarea din spațiul comunist în care viața devenise tot mai dificilă. Fără să le facem cunoștință, cei doi evreii reîntorși, unul în Sighet iar celălalt în Baia Mare, sunt puși față în față prin intermediul transcrierilor mărturisirilor lor, dialoghează, se completează și întregesc tabloul unei epoci și al unor proceduri de care mulți dintre compatrioții lor nu aveau cunoștință. Evreii care au rămas în țară, din diverse motive expuse succint, au trăit aceleași experiențe ca și creștinii, uneori izbindu-se de discriminări (există un procent de 5% de evreii care puteau obține diploma de doctor într-un centru universitar cum era Iașiul), dar în general și-au făcut o carieră solidă și au fost respectați de colectivul în care au muncit. Relațiile interetnice sunt mai relaxate, evreii din anumite zone ajung să participe la sărbătorile creștinilor, să umble la colindat, să se ajute reciproc împotriva

⁵ Radu Ioanid, *Răscumpararea evreilor*, Iași, Polirom, 2005

opresiunilor comuniste. *Viața religioasă a evreilor* fiind restricționată, ca de altfel orice manifestare religioasă în comunism, evreilor le este tot mai greu să respecte comandamentele, să frecventeze sinagoga și să îndeplinească obligațiile cerute imperativ de Lege: circumcizia băieților, căsătoriile în cadrul comunității. Cele mai solide mărturii ale existenței unor comunități evreiești în localitățile maramureșene, clădirile evreiești (printre care se numărau alături de locuințele specifice și sinagogile), cu toată importanța lor religioasă și arhitecturală vor fi sistematic scoase din uz și pe cât posibil distruse.

Revoluția din 1989 aduce un suflu nou, de speranță în mai bine și pentru evreii care erau deja hotărâți să emigreze și îi face chiar și pe cei plecați să ia în considerare reîntoarcerea în țară. **Democrația** a însemnat pentru evreii rămași reînceperea șicanelor antisemite, iar pentru evreii plecați puțința reîntoarcerii în locurile natale, locuri ale memoriei, pentru prima dată descrise de Pierre Nora, rezultatul unei triple imersiuni semantice: materiale, simbolice și funcționale.⁶

În concluziile finale s-a evidențiat faptul că imaginea evreului din Maramureș în mentalitatea colectivă nu este unică, omogenă nici măcar în cadrul unor grupuri mici sau la nivelul unui individ. Creștinii din satele Maramureșului Istoric și-au păstrat aproape neschimbată mentalitatea din perioada interbelică, ce devenise generalizată și printre intelectuali (în lucrările lor științifice), care îi considerau pe evreii din Maramureș drept speculanți ce obțineau avantaje din înapoierea, analfabetismul și sărăcia țaranului creștin. Creștinii de la oraș și din sudul județului au păreri mai puțin critice asupra evreilor și își amintesc cu nostalgie momentele în care conviețuiau în înțelegere în localitățile natale. Se poate spune că este o imagine multifacțată, cu tonuri dintre cele mai neașteptate: sunt creștini care îi admiră pe evrei și le evocă trăsăturile pozitive, sunt evrei care-și recunosc defectele.

Din păcate, generațiile actuale mai pot auzi povești despre cum arătau satele interbelice doar de la bunicii mai în vârstă, iar în curând și acestea vor supraviețui doar înregistrate. Ca și civilizațiile antice dispărute vor putea fi redescoperite cu mari eforturi, astfel încât această cercetare de istorie orală precum și interviurile care au stat la baza ei vor fi surse de cunoaștere, iar inventarierea, studierea și încercarea de a analiza detaliile vieții private și religioase, a relațiilor evreilor cu creștinii, precum și a urmelor atât palpabile, materiale a viețuirii lor în Maramureș dar și imaginea lor impregnată în memorie, vor contribui, în felul lor, la Marea Istorie.

⁶ Doru Radosav, *De la locurile memoriei la memoria locului*, în *AIO*, XI, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2011, p. 7